

**ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА
ДИТЯЧА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ**

МІФОЛОГІЯ

Для дітей середнього шкільного віку

**ЩО ТАКЕ МІФОЛОГІЯ
СТВОРЕННЯ СВІТУ
СТВОРЕННЯ ЛЮДИНИ**

**ПАНТЕОНИ БОГІВ
ПЕРШОПРЕДКИ
СВЯТА
ОБРЯДИ**

Харків
«Фоліо»
2013

Що таке міфологія

Поняття «міф» вживається в повсякденному житті в різних значеннях. У «шкільному» розумінні — це античні, біблійні та інші старовинні казки про створення світу і людини, а також оповідання про події давніх часів, про діяння грецьких і римських богів і героїв — поетичні, наївні, інколи чудернацькі. Сучасна шкільна програма пропонує вивчення міфів (грецьких, китайських, біблійних, індійських та ін.) у курсі різних дисциплін — історії, літератури, основ філософії, культурології. Кожен знає, що мати уявлення про міфи дуже бажано й навіть необхідно для освіченої людини, бо, становлячи частину світової культурної спадщини, ці оповідання ставали сюжетами для творів образотворчого мистецтва, а їхні мотиви й образи були матеріалом для сюжетів, образів і

Давні вірування називаються політеїзмом, тобто шануванням багатьох богів. порівнянь художньої літератури, починаючи з епохи Відродження й до наших днів. Дійсно,

без знання грецьких і біблійних переказів незрозумілими залишаються картини Боттічеллі й Рембрандта, драми Шекспіра, вірші Пушкіна. А втім, міф у звичайному розумінні — вигадане оповідання, казка, що не має нічого спільного з дійсністю.

Проте міфи — це зовсім не казки, і оповіданнями їх можна назвати лише з багатьма застереженнями. Створення міфів, міфотворчість — це одне з найважливіших явищ в історії людства, що посідало головне місце в духовному житті людини десятки й сотні тисяч років. Над проблемою міфу сушать собі голови десятки поколінь учених, однак досі не створена теорія міфу, яка б задовольнила більшість фахівців. Ми можемо навести кілька прикладів пояснення природи міфу:

1) міф — алегоричне, символічне пояснення природних та моральних явищ;

2) міф — це вільні вигадки поетів чи навіть результат свідомої омани з боку жерців;

3) міф — це історії не божеств, а видатних людей глибокої давнини.

Такі елементарні, спрощені погляди на природу міфу панували з часів античності до XVIII століття. У XVIII ст. міфами цікавилися перш за все поети (Гете, Шіллер, Кітс), які вважали, що міфотворчість та поезія — це одне й те саме. Наукове розуміння міфів починається з творів німецького філолога Г. Гейне, який висловив думку, що міф — це спроба усвідомлення світобудови, а основою міфотворчості він вважав притаманну людині ідею бога.

У XIX ст. виникла так звана «міфологічна школа». Її створили Вільгельм та Якоб Грімми, добре знайомі нам як казкарі. Але насамперед вони були філологами, які займалися збиранням міфологічного та казкового (переважно давньогерманського) матеріалу

і першими довели, що вивчати давні міфи можна, використовуючи матеріали фольклорні, тобто народну творчість. Послідовники «міфологічної школи» вважали, що міфологія як сукупність міфів та релігія — це одне і те ж. Але поняття міфології значно ширше, бо містить розповіді не тільки про богів, але і про походження всесвіту, про героїв, про виникнення й знищення держав та міст і багато іншого.

Наприкінці XIX і на початку XX ст. почали друкуватися етнографічні матеріали. До наукового обігу ввійшли справжні міфи тих племен, які ще на той час перебували в первісному стані. На прикладі цих племен вчені отримали можливість спостерігати, яке місце міфи посідають у житті. Саме в цей час з'явилося поняття «мандрівні сюжети». Так називали схожість, яка, наприклад, спостерігалася між індійськими, грецькими та скандинавськими міфами і яку важко було пояснити інакше, ніж прямим запозиченням. Дійшло до того, що майже всі грецькі міфи деякі вчені вважали запозиченими зі Сходу, зокрема з Єгипту. Протягом XX ст. було створено багато теорій, які намагалися прояснити природу міфу: його виникнення пояснювали існуванням так званого «первісного мислення», для якого характерна відсутність логіки; необхідністю пояснити якісь магічні дії (ритуали), що виникли у глибоку давнину та мали впливати на життя давніх людей. На думку деяких вчених, міфологія сама по собі є формою мислення, первісним інтелектом. Точок зору багато, але, повторюємо, загально визнаної теорії міфу і досі немає.

Що ж таке міф? Міф висвітлює відчуття й розуміння світу людиною тієї епохи, коли цей міф був створений. Людині з давніх-давен доводилося не тільки реагувати на навколишній світ, оскільки вона сама була його частиною, але й усвідомлювати його, оскільки вона була *homo sapiens* — «людина розумна». Усім явищам природи, передусім, надавалися людські якості: природа, всесвіт, тварини сприймалися як образи. Сам космос почасти виступає у вигляді живого велетня, з частин якого створився світ. Усе те, що оточувало людину, розглядалося як наслідок давно минулих днів, того часу, коли жили боги-творці (деміурги), першопредки (тварини або люди) та герої, тобто часів першотворення. Але треба було ще й пояснити, чому і як світ змінився, чому сталися ті чи інші події. Пояснити, зрозуміло, можна тільки використовуючи мову. Найдавніші мови не могли передати якісь загальні поняття, для їх вираження вони застосовували слова, що позначали поняття конкретні: наприклад, в одній з найдавніших мов, шумерській, поняття «відкриття» передавалося словами «двері штовхнути», навіть якщо говорилося про відкриття нового торговельного шляху; «ласкаво» було буквально: «жіночно казати»; щоб сказати «вбити», говорили «голову палицею вдарити», навіть якщо це було вбивство мечем. І річ тут зовсім не в бідності мови — просто поняття загальні, незрозумілі, абстрактні висловлювали й пояснювали через поняття елементарні, близькі й зрозумілі.

Міф передавав розуміння світу не однією людиною, а багатьма поколіннями. Досвід накопичувався протягом тисячоліть, передавався з уст в уста, тобто досвід був зосереджений у мудрості предків — у традиції, яку зберігали старі, — і його не можна було спростувати чи переглянути внаслідок випадкових спостережень. Тому осмислення, розуміння зовнішнього світу ставало справою віри, а вона не потребує перевірки, тим більше логічної.

Спостереження зовнішнього світу завжди породжувало почуття й емоції. Людина стежила за навколишнім світом зовсім не холодним поглядом ученого-дослідника, її уява й життєвий досвід створювали надзвичайні образи, які з точки зору сучасної людини здаються нам занадто «художніми», але в давнину були очевидними й зрозумілими: так, сполучення «сонце-птах» було абсолютно природним, адже «сонце ширяє в просторі й рухається по небу». Звичайно, на усвідомлення кожного явища впливали конкретні умови життя людей, наприклад, єгиптяни були єдиним народом, у міфах якого божество неба було жіночим, а землі — чоловічим; життєвий досвід давніх єгиптян не знав запліднювальної дощу, родючість ґрунту залежала від розливу Нілу.

Міф не боїться протиріч: так, давні єгиптяни уявляли небо дуже різноманітно. Небо — це велика корова, і її чотири ноги — це чотири сторони світу; небо — це богиня Нут, піднята богом Шу із обіймів її коханого, бога землі Геба; небо — це ріка, якою пливають зі сходу на захід човни сонця, місяця й зірок; небо — дах, що його підтримують чотири опори, а кожна з них охороняється божеством. Ці уявлення не тільки співіснують у свідомості людей і у священних текстах, але й присутні на одному із зображень.

Міфи пояснюють причини й походження найважливіших явищ у житті людини. В першу чергу сприймалися ті явища, що позитивно чи негативно впливали на життя людини. За кожним подібним явищем первісній людині ввижалася чиясь воля. Чия? Реальної, живої й мислячої істоти-божества.

У давні часи люди шанували богів у гаях, печерах, горах, біля джерел. Вівтар, тобто місце жертвоприношення, ставили просто неба. Поступово таке місце ставало священним і там будували храм. Якщо храм був домівкою бога, то зображення бога вважалося його втіленням. Віруючі за звичаєм залишалися зовні, а всередину храмів допускалися лише жерці.

Отже, міф — це правда, адже він — осмислення реальної дійсності, сприйняте багатьма поколіннями до нас. Міф — правда для того, хто в нього вірить. Осмислення реальності в ньому образне, а не логічне, тому сучасне, навіть найлогічніше пояснення міфу і причин його створення — лише теорія, думка про те, як це відбувалося. Ми не можемо повторити процес мислення давніх людей.

Порівняльне вивчення міфологій (тобто зібрань міфів) різних народів показало, що міфи можна об'єднати в кілька груп, і, хоч їх існує сила-силенна, основні теми міфів повторюються.

Найдавнішими є міфи про тварин, про те, що від них походять люди, про перетворення людей у тварин та в рослини (грецькі міфи про Арахну, Дафну), про походження світил (солярні, лунарні міфи).

Найдавнішими є міфи про тварин, про те, що від них походять люди, про перетворення людей у тварин та в рослини (грецькі міфи про Арахну, Дафну), про походження світил (солярні, лунарні міфи).

Центральну групу міфів становлять космогонічні та антропогонічні міфи, тобто міфи про походження всесвіту і людини. У них простежуються дві ідеї — ідея творення й ідея розвитку. В одних розповідається про те, що світ створений богом-творцем (деміургом) — Яхве, Брахмою; в інших — про те, що світ поступово розвинувся з первинного безформного стану — Хаосу, Мороку, води, яйця.

Особливу групу становлять міфи про періодичну загибель і відродження світу (есхатологічні міфи). Такі міфи відомі в іранській

міфології, у скандинавській, в давньоєврейській, в індіанців Латинської Америки. Найпоширенішою у всьому світі є легенда про потоп. Іноді місце потопу поступається пожежі, мору або іншому лиху, причому ці події могли бути в минулому й можуть бути в майбутньому. Згодом виникають концепції «світових ер», що змінюють одна одну, поколінь богів, ідея циклічного розвитку (п'ять віків Гесіода, індійська махаюга). Можна зробити припущення, що життя первісних божеств було, очевидно, тривалішим за життя людей, але й воно закінчувалось, а тому й з'являлися «старші» й «молодші» боги, «колишні» й «теперішні» люди; люди й боги давніх поколінь вважалися могутнішими.

Особливе й дуже важливе місце посідають міфи про походження або створення тих чи інших життєвих благ: здобування вогню,

Культурний герой — міфічний персонаж, який здобуває або вперше створює (винаходить) для людей різні речі або предмети культури (вогонь, культурні рослини, знаряддя праці), навчає їх ремеслам, мистецтву тощо.

виникнення ремесел, хліборобства — їх запровадження звичайно приписується культурним героям (Гільгамеш, Прометей).

У міфологіях хліборобських народів суттєву роль відіграють календарні міфи, що пояснюють природні цикли, — це, передовсім, міфи про бога, який помирає і воскресає (Осіріс, Таммуз, Діоніс).

За всієї різноманітності міфів можна легко знайти багато спільного в міфах різних давніх народів. Можна запропонувати декілька пояснень цієї спільності.

По-перше, пізнання світу давніми людьми відбувалося однаково, в його основі — спостереження за навколишньою природою, усвідомлення важливості якихось окремих явищ для життя людини, осмислення цього явища в образах і закріплення цього образу в традиціях, що передаються з покоління в покоління.

По-друге, на певній стадії розвитку людського суспільства найбільшою загрозою для життя і людини, і колективу були явища одного порядку — перш за все, природні катастрофи (тому, мабуть, так часто в міфах зустрічаються сюжети, пов'язані з потопом, повинню), тим більше, що археологічні відомості підтверджують реальність подібних стихійних лих (розкопки Леонарда Вулли в 1929 р. в м. Урі).

По-третє, ця схожість пояснюється спільним історичним корінням, походженням народів. Наприклад, майже всі сучасні народи Європи та Індії говорять індоєвропейськими мовами. Індоєвропейці, прабатьківщиною яких є великі степи на південному